

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1963

*"Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö."
Från en konsert i Skogaholm på Skansen
den 14 juni 1962.
Foto Studio Antoni & Geblin.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

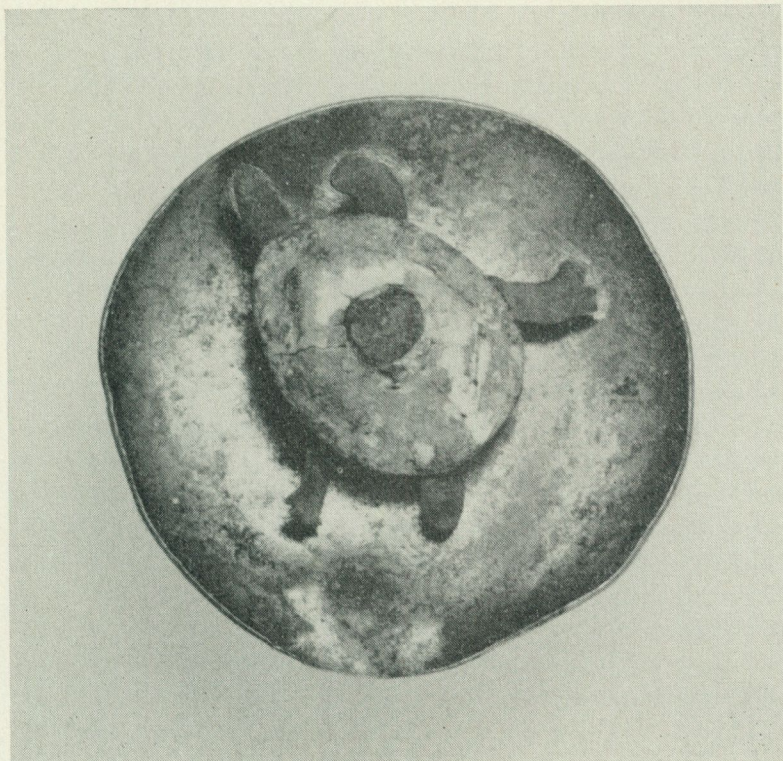
Omslagets färgbild visar ett utsnitt ur en miniatyr av J. H. Schildt med de svenska drabanterna invecklade i handgemäng med sachsiska trupper i röda uniformer under övergången av Düna år 1701. Se Erik Andréns och Alf Åbergs uppsats Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna i denna årsbok.

La couverture en couleur représente un fragment d'une miniature de J. H. Schildt: Le passage de la Duna en 1701, avec la troupe des trabans suédois aux prises avec les troupes saxonnes aux uniformes rouges. — Voir dans ce même volume les explications de MM. Erik André et Alf Åberg: Les deux tableaux ornés de trophées d'Arvid Horn et le passage de la Duna.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1963

Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

Färgbilden av guldterrinen framställd hos Esselte AB

SPIRITUS

Till programmet Saker och ting i TV hade målaren Lennart Ahlqvist i Eskilstuna sänt in en spiritus, som troligen tillhört ägarens farfars svärmor från Mölltorp nära Karlsborg. Hon betraktades som en klok gumma och kunde bota sjukdomar. Spiritusen är monterad på en stolpknapp av mässing och har formen av en sköldpadda. Skölden har ännu kvar rester av en beläggning, som kan ha varit emalj. Sköldpaddans högra bakben saknas. Både hals, ben och stjärt är upphängda i fina trådar under skölden med små balans-tyngder, som gör att de dallrar vid minsta beröring. Denna spiritus har av den senaste ägaren skänkts till Nordiska museet.

Traditionen om spiritusar är ganska rik i Sverige, och sådana

tingestar torde ha varit ganska vanliga i äldre tid. Museet har tidigare sju stycken i sina samlingar. En spiritus kan ha gestalten av en spindel, en skalbagge, en sköldpadda, en groda eller en ödla. Det talas också om spiritusar som sett ut som en humla, en svart mask eller till och med som en liten gubbe. Spiritusen måste förvaras i en ask eller låda, dold för utomstående.

Spiritusen är till sin karaktär en övernaturlig hjälpare, som skall skaffa sin ägare rikedom och tur, ibland styrka eller andra värdefulla egenskaper. "Spirtus ett slags Satanicus" betecknas den av den kände Leonard Fredrik Rääf i Ydre härad i Östergötland 1856. Andra namn är "Kupp-Jerk" eller "Buse" (spindel), "Dragmask" och till och med "Sötnos". Den skulle anskaffas på ett övernaturligt sätt. Den kunde metas upp ur ett norrinnande vatten, och det kunde då vara särskilt bra att agna kroken med maskar från galgbacken. Det vanligaste var att den kläcktes ur ett "tuppägg" i sin blivande herres vänstra armhåla, och denne skulle helst under denna tid taga nattvarden tre gånger och mata den nykläckte med blod från sitt vänstra lillfinger (hjärtsida och hjärtblod). Det finnes flera andra sätt att skaffa sig spiritus, där sådana övernaturliga platser som korsvägar och ting som lik, "nyktert morgonspott", ormbunkar, midsommarafton etc. spelar in.

Spiritusen levde av sin herres blod eller spott men kunde också få extra godsaker, t.ex. brödsmlor som gömts från nattvarden.

Denna övernaturliga tjänsteandes vanligaste roll var att dra pengar, men också att ge tur i allmänhet, att skydda soldaten i kriget eller att ge styrka i slagsmål. En stackars skräddare, som såg illa på gamla dar, hade en spiritus, som trädde nålen åt honom.

Att ha en spiritus betydde att vara förskriven till den onde och helvetet: "Vill du för mig springa så skall jag för dig i evighet [i helvetet] brinna".

Man kunde sälja en spiritus men för lägre pris än man köpt den eller för något annat än pengar, men endast två gånger. En präst kunde läsa bort den, innan ägaren dog. Annars följde spiritusen sin herre i graven och satt då ofta fast på hans bröst.

Tydligen har i sen tid också förekommit små askar med spiritusliknande väsen som leksaker.

Albert Eskeröd

Zusammenfassung

Spiritus familiaris.

Das Museum hat in seiner Sammlung von Gegenständen, die von altem Aberglauben zeugen, sieben "dienstbare Geister". Neuerdings hat es noch Einen erhalten in Form einer Schildkröte, welche wahrscheinlich einer klugen Frau aus Västergötland im vorigen Jahrhundert gehörte. Aus diesem Anlass hat der Verfasser kurz zusammengefasst, was die Überlieferung bezüglich dieser übernatürlichen Dinge erzählt, wie man sich ein solches anschafft und wie man es los wird.

POLSKA PAPPERSKLIPP

"Vem har målat detta? utbrast han förvånat och stannade framför klippen, som var uppklistrade på dörr- och fönsterfoderna och här och var på själva väggen. — Det är inte målat, det är klippt i papper, sade Jagna. — Det är omöjligt, ropade han. — Jag har klippt det själv, så det må jag väl veta bäst. — Och gjort det på fri hand och själv hittat på det? — Ja, det kan vartenda barn i byn."

Så skriver nobelpristagaren Wladislaw Reymont på ett ställe i sin romansvit Bönderna, som på ett så utomordentligt sätt skildrar livet i en polsk bondby vid 1800-talets slut. Citatet visar, hur vanligt det var — åtminstone i den av författaren åsyftade trakten — att klippa mönster i papper för att med dem pryda bondstugornas inre. Det visar emellertid också, hur bunden till allmogemiljön denna konst var. Mannen, som förundrade sig över pappersklippen i bondgården, var nämligen från samma trakt men tillhörde en godsägaresläkt.

Det var ungefär vid 1800-talets mitt som denna konstart — att med en vanlig ullsax klippa mönster i färgat glanspapper — började blomstra i de polska bondehemmen. Pappersklippen klistrades upp på de nykalkade väggarna i boningsrummen och ibland också i ladugården. Detta skedde och sker fortfarande en eller två gånger